

Research Paper

Investigation of political science in Saeb Tabrizi court and explanation of its geopolitical dimensions

Nemat Allah Bahraini Maini¹, Sadegh Falahi^{2*}, Mohammadreza Taqieh³

1. PhD student, Department of Persian Language and Literature, Euclid Branch, Islamic Azad University, Euclid, Iran.
2. Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Arsanjan Branch, Islamic Azad University, Arsanjan, Iran.
3. Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Euclid Branch, Islamic Azad University, Euclid, Iran.

ARTICLE INFO

PP: 175-190

Use your device to scan and
read the article online

Keywords: *Saeb Tabrizi, politics, political science, criticism, society.*

Abstract

Political science has always been one of the most important subjects in Persian literature. Iranian poets and thoughtful writers, beyond walking in the world of poetic imaginations and literary industries, have also paid attention to the world and the society around them, and have reflected the good and bad things in their works, and have judged and taken a stand on them, and have praised the virtuous and the evildoers. have been condemned and admonished. The pillars and pillars of Persian literature, from Hakim Ferdowsi and Nasser Khosrow to Nizami, Molavi, Saadi, Hafez and contemporary poets and writers, all have shown their sensitivity to the situation of the society and reflected politics in their poetry at various levels and in various ways. have given. Saeb Tabrizi, the prominent and leading poet of the Indian style in the 11th century of the Hijri, is not out of this circle and pays a lot of attention to political science. His beautiful creations in Ghazal, his special attention to social issues and following Hafez's humor and Saadi's wit have placed him in the ranks of one of the most important Iranian poets. Considering the political and social conditions of his era, Saeb pays attention to politics and statecraft. In every chapter, he has criticisms in the form of advice and admonitions for government agents. In this article, an attempt is made to analyze political science in Saeb's court with a descriptive and analytical method, and the goal is to draw a general overview of the situation in Iran and other Persian-speaking countries of that time through the lens of Saeb's poetry. The findings of this article show Saeb Tabrizi's extensive attention to politics and the situation of the society, which includes from dealing with minor daily affairs to stating the general and universal rules of property ownership.

Citation: Bahraini Maini , N, Taqieh, M. (2024). **Investigating the Effect of Financing of a Joint-Stock Company on the Purchase and Development of Shares of Active Companies in the Stock Market in Line with Regional Planning and Sustainable Development.** *Geography (Regional Planning)*, 13(51), 175-190.

DOI:10.22034/jgeoq.2024.83514.1032

* **Corresponding author:** Sadegh Falahi, **Email:** sadegh_falahi@yahoo.com

Extended Abstract

Introduction

Politics is a type of social activity that regulates public life and establishes security, balance and harmony. Reforming and managing the affairs of the country in various political, cultural, economic and military dimensions is included in the field of politics. Politics in the literal sense is planning, reform and education. Therefore, politics has been used in the meanings of commanding and forbidding people, presiding, ruling, thinking expediently, punishing, training and politeness, practicing, striving to reform something, and maintaining and protecting (Ibn Manzoor, 1408: under "Sus"; Dehkhoda, 131377: under "Politics"). From the point of view of political science experts, the concept of politics is not very clear, and all the definitions of this word are relative, and each of them refers to one or more of its dimensions, and this issue has placed the concept of politics in the ranks of complex and difficult concepts. The reason for the complexity and difficulty of the concept of politics is one, the increase of various topics and issues that are connected with politics, and the other is the inclusion and comprehensiveness of politics towards all people and groups of human society. It is obvious that no matter how wide the subject of study and research is and its various components and individuals are scattered and heterogeneous, it will be more difficult to provide a comprehensive and comprehensive definition for all its examples (Tennessee, 2016, Vol. 1: 7, 8). The definition of politics to the administration of the country or matters related to the administration of the country and its relationship with the outside (Jaafari Langerdi, 1382, Vol. 3: 2022), although it is a relatively comprehensive definition, or the most comprehensive definition, but the limits of this definition are not clear and every expert from the point of view It can increase its scope or limit it (ibid.: 2023). "Politics" also means any subject that is about politics (Dehkhoda, 1377: under "Politics"). Philosophers, by classifying sciences into wise and non-wise knowledge, have included a part of political knowledge under the title of "modern politics" and the other part of it, which was under jurisprudence, under the name of

"politics" ", were among the non-judgmental knowledges, although both categories of the above knowledge expressed the same truth in two different ways (Medicine, 1382: 135).

Methodology

Considering the political and social conditions of his era, Saeb pays attention to politics and statecraft. In every chapter, he has criticisms in the form of advice and admonitions for government agents. In this article, an attempt is made to analyze political science in Saeb's court with a descriptive and analytical method, and the goal is to draw a general overview of the situation in Iran and other Persian-speaking countries of that time through the lens of Saeb's poetry. The findings of this article show Saeb Tabrizi's extensive attention to politics and the situation of the society, which includes from dealing with minor daily affairs to stating the general and universal rules of property ownership.

Results and Discussion

Political science has always been one of the most important subjects in Persian literature. Iranian poets and thoughtful writers, beyond walking in the world of poetic imaginations and literary industries, have also paid attention to the world and the society around them, and have reflected the good and bad things in their works, and have judged and taken a stand on them, and have praised the virtuous and the evildoers. have been condemned and admonished.

Conclusion

Saeb's poetry has a privileged and special place among literary works in terms of dealing with moral, social and critical issues. In his poems, various themes and social issues can be extracted, such as politics and government, social functions, classes and social roles, social values and norms, which are the constituent elements of culture. Anyone who reads his poems gets to know the people and popular culture of his time, because he was a popular poet.

Saeb and his social criticisms In his poems, we find many slang terms that indicate his close relationship with the people (despite the relatively good life he lived near the kings). He should be criticized on the pretext

of using such slang words and expressions as well as the sense of danger for poetry, because he is a poet of his time, the same time when poetry flowed from the dungeons and turned to cafes and coffee houses. This work of his should be considered as an account of his great power and skill in composing, not an excuse to empty his heart of hatred. His poetry is full of religious,

social and philanthropic admonitions, he is trying to give purity and sincerity to his poems and at the same time, to warn the rulers of his time about many secrets of success in government. Traces of influence from society and various social situations can be seen everywhere in his poems. We can consider Saeb Tabrizi as an example of a committed poet towards the society.

References

1. The Holy Quran
2. Attar, Fariduddin, (1995), Tragedy, corrected by Dr. Noorani, Tehran, Zavaren.
3. Dashti, Ali, (1985), A look at Saeb, Tehran, Asatir.
4. Dehkhoda, Ali Akbar. (1997), dictionary. Tehran: University of Tehran.
5. Ferdowsi, Abulqasem, (2003), Shahnameh, based on the Moscow edition, first edition, Tehran, Phoenix
6. Grace, William J. (2005), Literature and its reflection. Translated by Behrooz Gharbdoftari. Tabriz: Khorosh.
7. Hakimi, Mohammad Reza, (1996), Tafsir Aftab, Tehran, Islamic Culture Office.
8. Ibn Manzoor, Muhammad bin Makram. (1987), Arabic language Beirut: Al-Arabiya Heritage Revival.
9. Jafari Langroudi, Mohammad Jaafar. (2007), Extensive in legal terminology. second edition. Tehran: Ganj Danesh.
10. Kikavus bin Qaboos, Element al-Maali, (1988), Qaboos Nameh, corrected by Saeed Nafisi, 7th edition, Tehran, Bija.
11. Medicine, Mohammad. (2004), "Political thinking method based on Masha philosophers". Journal of Political Science of Bagheral Uloom University (AS). No. 22. pp. 135-152.
12. Qabadiati, Naser Khosro, (1987), Divan of Poems, edited by Mojtaba Minavi and Mehdi Mohaghegh, Tehran University of Tehran.
13. Rawandi, Morteza, (1979), Social history of Iran, third edition, Tehran, Amirkabir
14. Saadi Shirazi Moslehuddin, (1997), Golestan, with commentary by Mohammad Khazaeli, Tehran, Javidan.
15. Saadi Shirazi, Moslehuddin, (1981), Bostan, revised by Gholamhossein Yousefi, 4th edition, Tehran, Kharazmi.
16. Saif Farghani, Saif al-Din, (1963), Divan of Poems, Tehran, University of Tehran, died.
17. Sajjadi, Seyyed Ali Mohammad, (1994), Saeb Tabrizi and Famous Indian Sikh Poets, Tehran, Payam Noor University.
18. Sana'i Ghaznavi, Abu al-Majd Majdod bin Adam, (1995), Hadiqa al-Haqiqah, under the care of Modares Razavi, Tehran, Sepehr. Persian Language and Literature Scientific Research Quarterly - Islamic Azad University, Sanandaj Branch - Number 5, second year / winter 2009.
19. Tabrizi, Saeb, (1983), Divan of Poems, with an introduction by Mohammad Abbasi, Tehran, Tolo publication.
20. Tennessee, Stevin. January. (2016), Basics of politics. Respected by Jafar Mohseni. second edition. Tehran: Phoenix.
21. Zarin Koob, Abdul Hossein, (2016), literary criticism, 8th edition, Tehran, Amir Kabir.

مقاله پژوهشی

بررسی سیاسیات در دیوان صائب تبریزی و تبیین ابعاد ژئوپلیتیک آن

نعمت اله بحرینی مائینی - دانشجوی دکتری، گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد اقلید، دانشگاه آزاد اسلامی، اقلید، ایران.

صادق فلاحی* - استادیار، گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد ارسنجان، دانشگاه آزاد اسلامی، ارسنجان، ایران.

محمدرضا تقیه - استادیار، گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد اقلید، دانشگاه آزاد اسلامی، اقلید، ایران.

اطلاعات مقاله	چکیده
شماره صفحات: ۱۷۵-۱۹۰ از دستگاه خود برای اسکن و خواندن مقاله به صورت آنلاین استفاده کنید 	سیاسیات همواره از موضوعات مهم و پر حضور در ادبیات فارسی بوده است. شاعران و نویسندگان اندیشمند ایرانی، فراتر از سیر در دنیای خیالات شاعرانه و صنایع ادبی، به جهان و جامعه پیرامون خویش نیز توجه داشته اند و بد و خوب امور را در آثار خویش انعکاس داده اند و درباره شان داوری کرده و موضع گرفته اند و نکوکاران را ستوده اند و بدکرداران را تقیب کرده و اندرز داده اند. ارکان و ستون های ادب پارسی از حکیم فردوسی و ناصر خسرو گرفته تا نظامی، مولوی، سعدی، حافظ و شاعران و نویسندگان معاصر، همگی حساسیت خویش را به اوضاع جامعه نشان داده اند و در سطوح گوناگون و به طرق متنوع، سیاسیات را در شعر خویش انعکاس داده اند. صائب تبریزی، شاعر برجسته و سرآمد سبک هندی در قرن یازدهم هجری نیز از این دایره بیرون نیست و به سیاسیات، توجه وافر دارد. مضمون آفرینی های زیبای او در غزل، توجه ویژه او به مسائل اجتماعی و پیروی از طنز حافظ و شوخ طبعی سعدی، او را در ردیف یکی از مهم ترین شاعران ایرانی قرار داده است. صائب با توجه به شرایط سیاسی و اجتماعی عصر خود به سیاست و کشورداری توجه دارد. او در هرباب، نقدهایی در پرده ی پند و اندرز برای کارگزاران حکومت دارد. در این مقاله، تلاش بر آن است که با روش توصیفی و تحلیلی به بررسی سیاسیات در دیوان صائب پرداخته شود و هدف، ترسیم کلیاتی از اوصاف و احوال ایران و دیگر ممالک فارسی زبان آن روزگار از دریچه شعر صائب است. یافته های این مقاله گویای توجه گسترده صائب تبریزی به سیاست و اوضاع جامعه است که از پرداختن به امور جزئی روزمره تا بیان قواعد کلی و جهانی ملکداری را شامل می شود.

واژه های کلیدی:

صائب تبریزی سیاست
سیاسیات انتقاد جامعه.

استناد: مائینی، نعمت اله بحرینی؛ فلاحی، صادق؛ تقیه، محمدرضا. (۱۴۰۲). بررسی سیاسیات در دیوان صائب تبریزی و تبیین ابعاد ژئوپلیتیک آن. فصلنامه جغرافیا (برنامه ریزی منطقه‌ای)، ۱۳(۵۱)، صص ۱۷۵-۱۹۰.

DOI:10.22034/jgeoq.2024.83514.1032

مقدمه

سیاست نوعی فعالیت اجتماعی است که زندگی عمومی را نظم می دهد و امنیت، تعادل و سازگاری را بر پا می دارد. اصلاح و تدبیر امور کشور در ابعاد گوناگون سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و نظامی در حوزه سیاست می گنجد. سیاست در معنای لغوی، تدبیر، اصلاح و تربیت است. از این رو، سیاست در معانی امر و نهی کردن مردم، ریاست کردن، حکم راندن، مصلحت اندیشیدن، کیفر دادن، تربیت و ادب کردن، تمرین دادن، به اصلاح چیزی همت گماردن و نگاهداری و حراست، به کار رفته است (ابن منظور، ۱۴۰۸: ذیل «سوس»؛ دهخدا، ۱۳۱۳۷۷: ذیل «سیاست»). مفهوم سیاست از دیدگاه صاحب نظران علم سیاست چندان روشن نیست و همه تعریف هایی که از این واژه شده است، نسبی است و هر کدام ناظر به یک یا چند بُعد آن است و همین مسئله، مفهوم سیاست را در ردیف مفاهیم پیچیده و دشوار قرار داده است. علت پیچیدگی و دشواری مفهوم سیاست، یکی، فزونی مباحث و موضوعات گوناگونی است که با سیاست پیوند خورده است، و دیگری شمول و فراگیری سیاست نسبت به همه افراد و گروه های جامعه بشری است. بدیهی است موضوع مطالعه و پژوهش هر اندازه گسترده و اجزاء و آحاد گوناگون آن، پراکنده و ناهمگون باشد، ارائه تعریف جامع و فراگیر نسبت به همه مصادیق آن، دشوارتر خواهد بود (تسی، ۱۳۹۶، ج ۱: ۷۸). تعریف سیاست به اداره کشور یا امور مرتبط با اداره کشور و ارتباط آن با خارج (جعفری لنگردی، ۱۳۸۲، ج ۳: ۲۰۲۲)، هرچند تعریفی به نسبت جامع، یا جامع ترین تعریف هاست، لیکن حدود این تعریف روشن نیست و هر صاحب نظری از نگاه خود می تواند بر گستره آن بیفزاید یا آن را محدود کند (همان: ۲۰۲۳). منظور از «سیاسیات» نیز هر آن موضوعی است که درباره سیاست باشد (دهخدا، ۱۳۷۷: ذیل «سیاست»). فلاسفه با طبقه بندی علوم به دانش های حکمی و غیرحکمی، بخشی از دانش سیاسی را در زمره دانش های حکمی تحت عنوان «سیاست مُدُن» قرار داده اند و بخش دیگر آن را که ذیل دانش فقه قرار می گرفت با نام «سیاسیات»، جزو دانش های غیرحکمی جای دادند، هر چند هر دو دسته دانش های فوق، بیانگر یک حقیقت به دو شکل متفاوت بود (پزشکی، ۱۳۸۲: ۱۳۵).

رویکرد نظری

شعر سیاسی، شعری است که یک جهت بر آن چیرگی دارد: جهت سیاست و شاعر برای وصول به آن از طرق گوناگون چون مدح، هجو، وصف یا آنچه بر این سیاق باشد، بهره می جوید، مرامی خاص و پیروانش را می ستاید و مرام هایی را که با آن در معارضه باشند، نکوهش می کند و این امر از روی یک عقیده سیاسی است (گریس، ۱۳۸۱: ۵۰). مسائل مرتبط با اجتماع، همواره یکی از موارد انعکاس یافته در آثار ادیبان کهن ایران زمین بوده است. با مطالعه بیشتر آثار شاعران و نویسندگان کهن ایرانی، می توانیم به اوضاع اجتماعی و حتی سیاسی روزگار آنان پی ببریم. به طور قطع بسیاری از آثار ادبی فارسی حاصل تجربیات اجتماعی پدید آورندگان آنهاست. آثاری که زوایای هزارتوی فرهنگ ایرانی را به سان بافتهای خوش نقش و نگار به تصویر می کشد که هر تار و پود آن آمال و آرزوهای ایرانیان عصر خویش را در بر دارد و علاوه بر نشان دادن ظرافتهای بلاغی و هنری ادب آن دوره به خوبی منعکس کننده نظام اجتماعی و سیاسی و جهان بینی حاکم و در بر دارنده تضادها و تفاوت های اجتماعی، طبقاتی و فرهنگی است. هر اثر ادبی، خواسته یا ناخواسته از اجتماع تأثیر می پذیرد و بر محیط نیز تأثیر می گذارد. بعضی از منتقدان در نقد آثار ادبی، مبانی اجتماعی را معتبر دانسته اند. تحقیق درباره ی نحوه ارتباط ادبیات با جامعه، موضوع نقادی این دسته از نقادان است. شک نیست که محیط ادبی از تأثیر محیط اجتماعی بر کنار نتواند بود. افکار و عقاید و ذوقی ها و اندیشه ها تابع احوال اجتماعی می باشند، در روش نقد اجتماعی، تأثیری که ادبیات در جامعه دارد و نیز تأثیری که جامعه در آثار ادبی دارد مورد مطالعه است (زرین کوب، ۱۳۸۶: ۴۲، ۴۱). صائب تبریزی، شاعر نام آور سبک هندی نیز به سان دیگر ستون های شعر و ادب پارسی به امور اجتماع و به سیاسیات، توجه بسیار داشته است. او که به تبع شیوه رایج در سبک هندی، در پی مضمون سازی از امور و پدیده های دور و اطراف خویش است، به اوضاع جامعه و مسببان این اوضاع توجه دارد و درباره شان داوری می کند و بدین طریق، شعر خویش را با سیاسیات در می آمیزد. او از یک سو به عنوان جزئی از جامعه، در معرض تصمیمات اهل سیاسیت است و از سوی دیگر به عنوان عضوی فعال در چندین دربار، خواه ناخواه با ساسیت زیسته است و آن را تجربه کرده است. در این مقاله نویسندگان برآنند که ساسیات دیوان صائب تبریزی را استنباط و استخراج و با طبقه بندی،

تبیین نمایند. یافته‌های این مقاله باینگر توجه جدی صائب تبریزی به سیاسیات در سه ساحت موضوعات، نهادها و اشخاص است. بیان سیاسیات در شعر صائب گاه به تلخی است و گاه به شیوه طنز حافظ و شوخی سعدی، با ظرافت و طنازی همراه است. تاکنون پژوهش‌های چندی درباره سیاست در سبک هندی و برخی مسائل سیاسی در شعر صائب تبریزی صورت گرفته‌است که برخی از آن‌ها عبارتند از:

- مهرکی، ایرج؛ بصیرپور، منصوره. (۱۳۹۵). «خاستگاه تصاویر اجتماعی - سیاسی در شعر صائب تبریزی». مجله مطالعات زبان و ادبیات غنایی. سال ۶ شماره ۲۰. ۲۱-۳۰. تصاویر شعری در زمینه عناصر اجتماعی - سیاسی از جمله تصاویری است که در دوره‌های مختلف رنگ و جلوه‌ای متفاوت داشته‌است. این مقاله از جایگاه تصاویر اجتماعی - سیاسی که بسامد بالایی در شعر صائب دارد، سخن می‌گوید؛ تصاویری که حاصل خیال دورپرداز صائب، حول عنصری واحد است که از این طریق تجربه‌های ذهنی و حسی خویش را به تصویر می‌کشد. شاعر از آنجایی که ارتباط مستقیمی با حکومت و دربار داشته، تأثیری پذیری او از شرایط حاکم دور از انتظار نخواهد بود؛ او از نزدیک به طور ملموس و عینی با امور و وقایع اجتماعی - سیاسی در ارتباط است، او این تجربه‌های حسی را با تجربه‌های ذهنی خویش می‌آمیزد و تداعی‌های دور و نزدیک را شکل می‌دهد. و به این ترتیب مسئله تأثیر و تأثر پذیری از جامعه و شرایط حاکم بر آن، در شعر او امری کاملاً طبیعی خواهد بود.

- جعفریان، رسول. (۱۳۷۴). «صائب تبریزی و مشروعیت سلطنت صفوی». مجله کیهان اندیشه. شماره ۶۰. صص ۷۷ - ۸۳. مسئله تأمین عدالت و امنیت بارزترین ویژگی‌ای است که صائب در ستایشهای خویش از شاهان صفوی به آن توجه کرده و شاه مشروع را شاهی می‌داند که برای عدالت و امنیت، خویش را وقف نماید. در این مقاله به مسئله مشروعیت سلطنت صفوی از دید صائب پرداخته می‌شود و اشعاری از وی که به این مسئله می‌پردازد، مورد بررسی و تبیین قرار می‌گیرد.

- شیر، قهرمان. (۱۳۸۸). «سبک هندی مظهر مقاومت منفی». مجله متن پژوهی ادبی. شماره ۴۱. صص ۶۵ تا ۸۲. با آنکه سبک هندی در ظاهر غیر سیاسی‌ترین دوره شعری در ادبیات ایران است، اما در باطن، بسیاری از خصوصیات اصلی آن در واکنش به سیاست‌های فرهنگی دوره صفویه به وجود آمده است. پیچیدگی صور خیال و خفیه استدلال‌آوری، نوعی واکنش به عوام‌زدگی و سطحی‌نگری‌هاست و مضمون‌یابی‌ها و دگراندیشی‌ها و بی‌اعتنایی به سنت‌ها و سیاست‌ها و ایدئولوژی‌ها نیز عکس‌العملی است در برابر محدودیت‌ها و ممنوعیت‌های سیاسی و فرهنگی که در مجموع، دنیایی کاملاً متفاوت از واقعیت‌های موجود در جامعه به وجود می‌آورد.

مرور مواردی که ذکر شد، نشان می‌دهد که تاکنون پژوهش مستقلی که به موضوع سیاسیات در شعر صائب تبریزی بپردازد، صورت نگرفته‌است و این پژوهش، بدون سابقه است.

با توجه به اهمیت نظری سیاسیات در اندیشه ایرانیان و تأثیر عملی آن در زندگانی و اوضاع فرد و جامعه و با عنایت به اهمیت صائب تبریزی در شعر سبک هندی و تمام شعر فارسی، موضوع پژوهش حاضر دارای اهمیت و ضرورت است.

اوضاع عصر صائب

اوضاع اجتماعی و وضع حاکم در دوران یک شاعر ارتباط تنگاتنگی با شیوه و طرز تفکر شاعران دارد. صائب تبریزی، شاعر اندیشمندی است که خود را از محیطی که در آن زندگی می‌کرد، جدا نمی‌دانست. به طوری که اشعار صائب با زندگی اجتماعی و روزگار او ارتباط ناگسستنی دارد و تمام و یا قسمت‌های مهم اشعار او محصول محیط طبیعی و تمایلات اجتماعی روزگار وی می‌باشد. صائب، شاعر قرن یازدهم هجری و اواسط عصر صفویه بود. در روزگار زندگانی وی، دولت صفوی از آشوب‌های اوایل کار و عصر پایه‌گذاری عبور کرده بود و وارد یک دوره طولانی ثبات و رفاه شده بود و طبقه متوسط شهری که صائب نیز بدان تعلق داشت، شرد کرده بودند. با این حال، ثبات و رفاه جامعه عصر صفوی خالی از نقایصی چون ریاکاری، تعصب در عقاید و فساد اداری نبود.

دوران عصر صفوی از حیث جریان‌ات اجتماعی عهد نامساعدی را پشت سر گذاشته است. این دوران از جهت این که قیام شاه اسماعیل و سرخ کلاهان، به دوران پادشاهی‌های محلی که در ایران آغاز شده بود، پایان بخشید و با اعلام مذهب رسمی تشیع،

ایرانیان را خواه ناخواه به جانب نوعی از وحدت که جنبه دینی داشت سوق داد. در مقابل، مایه گسترش و رواج مفاسد و بنیان گذاری پایه های انحطاط فکری و علمی و ادبی و اجتماعی، و شیوع خرافات و سبک مغزی ها در ایران گردید (صفا، ۱۳۷۲، ج ۵: ۵۹).

بیدادگری ها و بی ثباتی های فراوانی در دوره ی صفوی گسترش یافت؛ «تازیانه زدن و کشتن دادخواهان، باز گذاشتن دست بیدادگران، کشتارهای بزرگ مردم، کور کردن، پوست کندن آدمیزاد، سوزاندن فرزندان آدم در آتش یا در قبای باروتی، افکندن انسان در قفس و سوزانیدن او، محبوس ساختن آدمی در خم و فرو انداختن از بالای مناره های مسجد، بریدن گوش و زبان و بینی، شراب خواری و اعتیاد به مواد افیونی و دیگر اعمال و کارهای وحشیانه در فضای حاکم بر آن دوران، جاری و عادی بود.» (همان: ۶۱) بی توجهی شاهان صفوی به شاعران و گرایش آنها به اشعار مذهبی، شاعر نوازی پادشاهان و امرای هند، رواج زبان فارسی در دربار هند، حمایت پادشاهان هند از زبان فارسی، ایرانی بودن رجال سیاسی و علمی آن کشور، بستن مرزهای استانبول به روی شیعیان، جاذبه های هند، اتحاد بین دو کشور ایران و هند و وابستگی اقتصادی آنها به همدیگر، وسعت بازار تجار و فراخی نعمت در هند و وجود نزدیکان و خویشاوندان ایرانیان در هند، سبب شد تا در چنین زمانی از دوران صائب، ایرانیان، برای حفظ زبان و ادب و رهایی از شیوع خرافات و سبک مغزیهای تحمل ناپذیر، مهاجر هند شوند و به دامن ترکان عثمانی و گورکانیان هندی روی آورند. اگر چه «قیام متعصبانه شیعیان اثنی عشری دوره ای از پیروزی را پی صائب و انتقادهای اجتماعی او افکند، اما نتیجه ی این قیام، عده ای از مردم را گرفتار انواع خرافات باقی گذاشت که به زودی در دام بدعت گذاران عهد قاجاری در افتادند و بر آتش پراکندگی اندیشه ها دامن زدند» (همان: ۶۲).

بازتاب قشربندی های اجتماعی در دیوان صائب

نظام قشربندی اجتماعی، افراد را بر حسب میزان برخورداری شان از کیفیتهای مطلوب، رتبه بندی می کند و آنها را در طبقات متناسب با وضعیت شان جای می دهد. این کیفیت های خوشایند را فرهنگ هر جامعه ای مشخص می سازد. در جوامع نوین، کیفیت های مطلوب عبارتند از: تحصیلات خوب، درآمد بالا، ثروت چشمگیر، و دارا بودن شغل آبرومندانه. به هر حال در کنار این شاخصها، متغیرهای دیگری نیز وجود دارند که در قشربندی و شکل گیری این طبقات، مؤثرند. برخی از این متغیرها عبارتند از: مذهب، ملیت، جنسیت، محل سکونت و زمینه خانوادگی جامعه عصر صفوی یک اجتماع ترکیبی متشکل از همه این عناصر و به شکل یک هرم بود که شاه در رأس آن هرم قرار داشت و در قاعده ی هرم هم مردم عادی شامل دهقانان مناطق روستایی، صنعتگران، دکان داران، تجار کوچک شهرها و ... بودند. بین رأس هرم یعنی شاه و قاعده ی آن، گروههای دیگری از جمله اشراف لشکری و کشوری و تودهای از مقامات روحانی با وظایف متفاوت در سطوح مختلف قرار داشتند. جامعه ی عصر صفوی، یک جامعه ی فضیلت سالار بود که صاحب منصبان بر اساس ارزش و شایستگی شان و نه بر اساس تسبشان منصوب می شدند. به خاطر همین گرایش به فضیلت سالاری بود که عناصر مختلف و متنوع از هر طبقه و گروه و نژاد مختلف می توانستند به مقامات و مناصب بالایی دست یابند. وجود طبقات مختلف چون علما و مشایخ و دهقانان و اصناف بازاری و گروه ها و بخشهای نیمه مذهبی و مذهبی و رابطه و اتحاد محکمی که میان آنان در دوره ی اول حکومت صفوی به وجود آمد، بیانگر سیاست حاکمان صفوی در ایجاد حکومت مناسب بود، با توجه به این توضیحات، عمده ترین نابسامانی های اجتماعی که در عصر صائب در دولت صفوی وجود داشته و صائب، چه با زبان پند و اندرز و چه با زبان تند آتشین بر آن موارد تاخته است، مواردی هستند که به تفصیل به آنها پرداخته می شود.

شخصیت های سیاسی در دیوان صائب و نحوه یادکرد آنان

صائب تبریزی با دو دربار صفوی ایران و تیموری هند در ارتباط بود و سال ها در این دو دربار به سر برد، مخصوصاً تیمریان که بر قلمروهای وسیع هندوستان حکومت داشتند و هر ولایت از کشور آنان، خود در حکم کشوری بود با درباری باشکوه و توانایی مالی فراوان در حمایت از شاعران و هنرمندان بود. صائب تبریزی که به سبب عیار بالای شعرش، همواره مورد توجه اصحاب

قدرت بود، خواه ناخواه با آنان در ارتباط بود و از آنان یاد می‌کرد. مهم‌ترین شخصت‌های سیاسی عصر صائب که وی با آنان در ارتباط بود. مهم‌ترین شخصت‌های سیاسی که صائب از آنان یاد می‌کند، عبارتند از:

شاه عباس اول (۹۹۶-۱۰۳۸ هـ.ق)

پنجمین پادشاه از دودمان صفویه و بزرگ‌ترین پادشاه این دودمان که در قرن‌های اخیر، نماد پادشاهی شده چنان‌که جمشید و فریدون در اعصار باستان نماد پادشاهی بودند. این پادشاه به جهت تدبیر و ملک‌داری شهرت دارد. هرچند که صائب از پیوستگان دربار وی نبود، اما گاه (۵ مورد) از وی یاد می‌کند، مخصوصاً هنگام یادکردن نوۀ وی یعنی شاه عباس دوم:

عباس شاه اول از اخلاق دلپذیر

ممتاز بود اگر چه ز شاهان روزگار

عباس شاه ثانی چون نقش آخرین

از اولین تمامتر آمد به روی کار

(صائب، ۱۳۶۵، ج: ۱، ۳۱۵)

یادکردهای شاه عباس یکم در دیوان صائب، همه نیک است و این انعکاسی از ملک‌داری او در دورانی است که جهان پر از آشوب بود، اما ایران تحت حکومت شاه عباس در آرامش به سر می‌برد.

شاه صفی (۱۰۳۸-۱۰۵۲ هـ.ق)

او ششمین پادشاه از دودمان صفوی است و نوۀ شاه عباس اول بود. شهرت وی به سبب قساوت قلب و بی‌تعادلی در داوری بود به گونه‌ای که بی‌گناهان را به سان گنهکاران عقوبت می‌کرد. صائب تبریزی ۶ مرتبه از وی یاد می‌کند، اما به خلاف خوی درندۀ شاه صفی، یادکردهای او همه نیک است و این نشان می‌دهد که صائب تا حد امکان، خویش را از اصطکاک با شخص پادشاه با ذکر نام دور می‌داشته‌است.

شاه عباس دوم (۱۰۵۲-۱۰۷۷ هـ.ق)

هفتمین پادشاه صفوی که صائب، رسماً ملک‌الشعرایی دربار وی را بر عهده داشت. وی بر خلاف پدرش شاه صفی که رفتاری نامتعادل و درنده‌خو داشت، به تدبیر و احسان شهرت داشت. صائب ۳۳ مرتبه از این پادشاه در شعر خویش یاد می‌کند که همه حاوی مضامین مثبت است و صائب انتقادی به وی وارد نمی‌سارد که بی‌شک به سبب حسن شهرت این پادشاه بوده‌است.

شاه سلیمان (۱۰۷۷-۱۱۰۵ هـ.ق)

هشتمین پادشاه از دودمان صفویه که صائب تبریزی مدتی ملک‌الشعرایی وی را بر عهده داشت. دولت صفویه در عصر وی به سراسیمه زوال افتاد تا آنکه در زمان پسرش شاه سلطان حسین، با حمله غلجاییان منقرض شد. صائب تبریزی جدا از مواردی که از سلیمان همراه با ملزومات سلیمان نبی یاد می‌کند، جمعاً ۲۸ مرتبه نیز از سلیمان، شاه صفوی یاد می‌کند حاوی مدح و ستایش است و از انتقاد خالی است.

ظفرخان احسن (۱۰۱۳-۱۰۷۳ هـ.ق)

محمدرضا احسن‌الله فرزند رکن‌اسلطنه ابوالحسن تربتی و معروف به ظفرخان احسن، سیاستمدار و شاعر ایرانی در دستگاه تیموریان هند بود. وی حکومت کابل را از جانب تیموریان هند بر عهده داشت و صائب بیش‌تر دوران اقامت در هند را در ملازمت او بود. صائب ۱۸ مرتبه از او یاد می‌کند که همه اوصاف حسن هستند.

شاه جهان (۱۶۲۸-۱۶۵۸ م.)

پنجمین پادشاه تیموریان هند از شاخۀ نخست آنان که به مغول کبیر مشهورند و سازندۀ بنای مشهور تاج محل. دربار او مهم‌ترین محل تجمع شاعران فارسی بود و از این جهت از دربار ایران عصر صفوی برتر بود و بسیاری از شاعران تراز نخست عصر

صفوی مانند کلیم، قدسی، غنی، سلیم و... پروردهٔ دربار او بودند. با این حال صائب وابستهٔ دربار او نبود و به دربار فرماندار او ظفرخان وابستگی داشت. صائب تنها یک بار از شاهجهان یاد می‌کند که آن هم در حقیقت یادکرد شاه عباس دوم صفوی است:

ز سهم برق جهانسوز تیغ او برخاست
به زندگی ز سر تخت و تاج، شاهجهان
(صائب، ۱۳۶۵، ج ۵: ۵۴)

جدول ۱. فراوانی و بسامد یادکرد سیاستمداران برجسته در دیوان صائب تبریزی

نام سیاستمدار	فراوانی	بسامد
شاه عباس یکم	۵	۵/۵
شاه صفی	۶	۶/۳
شاه عباس دوم	۳۳	۳۶/۵
شاه سلیمان	۲۸	۳۱
ظفرخان	۱۸	۲۰
شاهجهان	۱	۱/۲

موضوعات سیاسی در دیوان صائب

انتقادات

استبداد ستیزی و شوریدن پر خود کامگان تاریخ نظیر شاه و سلطان، امیر و خلیفه و کارگزاران از مضامین انتقادی شعر فارسی است. برخلاف گروهی از شاعران چاپلوس یا دست آموز و مداحان دربار ها، تعدادی از گویندگان به واسطه ی استغنا ی طبع و آزادی و عدالت خواهی و هم چنین به بسبب اثرات ژرفی که تعلیمات اسلامی بر آنان داشته، از جمله اعتقاد به اصل حاکمیت خداوند و طاغوت ستیزی و توصیه هایی چون «ولا ترکونوا الی الذین ظلموا فتمسکم النار و مالکم من دون الله من اولیاء ثم لاتنصرون» (هود، ۱۱۳) (شما مومنان هرگز نباید با ظالمان همدست و دوست شوید و گر نه آتش کفر آنان در شما خواهد گرفت و در آن حال جز خدا، هیچ کس شما را یاری نخواهد کرد)، راضی نشده اند اندیشه و هنر خویش را در خدمت جباران و دستگاههای قدرت آنان به کار گیرند و تن به ذلت ستایشگران دهند.

ظلم شاهان

صائب از ستمگری شاهان بر ضعفا و مستضعفان در عصر خویش به ستوه آمده و خطاب به آنان سروده:

شاهی که بر رعیت خود می کند ستم
مستی بود که می کند از ران خود کباب

(صائب تبریزی، ۱۳۶۶: ۱۷۶)

او به شاهان هشدار می دهد که تنگ گیری دولت بر ملت نشان زوال حکومت است، همان طوری که سایه ی خورشید در وقت غروب کوتاه تر می شود:

سایه ی خورشید کمتر می شود وقت زوال
تنگ گیری به اهل دولت دلیل رفتنست

(همان: ۱۸۶)

او هم چنین به شاه یادآور می شود که اسم اعظم بر روی خاتم نشان این است که به هیچ زیر دستی ظلم و ستم روا نداریم:

مبند آزار موری نقش در دل
که اسم اعظم خاتم همین است

(همان: ۳۲۶)

او حتی اثر ظلم و ستمگری شاهان را در سایر جانداران دیده و از همنوعان خواسته عنان خویش را در دربار شاه از دست ندهند:

ز داغ شاه نظرهاست هر شکاری را
مده ز دست درین صید که عنان گستاخ

(همان: ۳۴۰)

ستمگری بلاو که جهان را به ستمکده تبدیل نموده است، او را به شکوه در آورده و این چنین لب به سخن می گشاید:
شکایت از تو ستمگر کجا برم که جهان ز سایه‌ی سر زلف تو کافرستان است

(همان: ۳۱۵)

صائب هم چنین در جاهایی، مکافات عمل را یادآور می شود و به شاه متذکر می گردد که:

عشق نی گیرد به خون کوهکن پرویز را

شوکت شاهی سبک سنگ است در میزان عشق

(همان: ۹۰)

که به خون خواهی او بسته کمر هر رگ سنگ

خون فرهاد محال است که پامال شود

(همان: ۷۰۴)

او به شاه ظالم هشدار می دهد که اشک سوختگان و خون بی گناهان و ناله‌ی دردمندان، برای شما اشک کباب و باده‌ی ناب و افسانه‌ی شب است:

خون این بی گنهان باده‌ی ناب است تو را

گریه‌ی سوختگان اشک کباب است تو را

از دل هم چو شب ، افسانه‌ی خواب است تو را

ناله‌ی کز جگر سنگ برون آرد آه

(همان: ۱۰۷)

بی توجهی شاهان به آه و ناله‌ی مظلومان

صائب، گاهی بی توجهی شاه را نسبت به آه و ناله‌ی مظلومان دیده و زبان به انتقاد گشوده و شاه را نسبت به این موضوع با پند و اندرز آگاه ساخته است:

زخم چندان که به هم نامده محراب دعاست

ناله‌ی سینه‌ی مجروح اثر ها دارد

(همان: ۲۶۷)

او نه تنها مکافات عمل پادشاه را در این دنیا خبر می دهد، بلکه به یوم الحساب هم اشاره می کند:

بر دل موری اگر از تو غباری باشد

زنده در گور کند حشر مکافات تو را

(صائب، ۱۳۶۶: ۳۹۷)

هر آه که از سینه‌ی افکار برآید

فردای قیامت رگ ابريست گهر بار

(صائب: ۳۹۷)

و گاهی این آه و ناله را توفانی می داند برای شاهان غافل که در غفلت به سر می برند و فارغ از این که نزدیک به ساحل بودن هم برای انسان مکانی امن نمی تواند باشد:

که این باد مخالف هم سرجنباندنی دارد

به قرب ساحل از توفان آه ما مشو غافل

(همان: ۵۲۸)

و دیگر بار این آه و ناله را هم چون نهنگ باز کرده و انتظار شکار می کشد:

ازین نهنگ ، تو اسباب را دریغ مدار

دهان شکوه‌ی سائل نهنگ خونخوار است

(همان: ۶۴۳)

و گاهی هم یک دل غمگین را بی تأثیر نمی داند:

باغ را در بسته دارد غنچه دلگیر من

یک دل غمگین جهانی را مکدر می کند

(همان: ۷۸۶)

نخوت شاه

صائب اعتقاد دارد که آنچه باعث افزایش نخوت و خودبینی در ثلاهای منی لنوک، اعرض ملک است :
از عرض ملک نخوت شاهان فزون شود در دور خط زیاده شود اقتدار حسن

(همان: ۷۸۹)

او عمر تاج نخوت پادشاهی را هم چون حباب روی آب، کوتاه و لرزان می بیند که بازیچه تقدیر شده است:
بر کلاه خود حباب آسا چه می لرزی که شد تاج شاهان مهره‌ی بازیچه‌ی تقدیرها

(صائب، ۱۳۶۶: ۹۵)

خشم شاهان

صائب به شاهان یادآور می شود که اگر جلوی خشم خود را نگیرند، خشم بی گناهان و آه مظلومان ستمدیده، حکومت آنان را از بین می برد:

سرایت می کند در بی گناهان خشم عیاران زمین را می درد شیری که خشم آلود می گردد

(همان: ۴۰۵)

بی توجهی شاه به تفرقه و جدایی ملت

صائب، بی توجهی شاهان صفوی را که گوش شنوایی به ندای مردم، خامه شاعران، نداشتند، یادآور می شود و این خود دلیل محکمی است بر نارضایتی صائب و دیگر شاعران هم عصر او از شاهان صفوی، که آنان را مجبور به ترک وطن و کوچ کردن به ولایت هند نمودند:

نه از شوخی در آتش ناله و فریاد می کردم ازین دولت جدا افتادگان را یاد می کردم
اگر می بود در دل رحم آن سلطان خوبان را چرا در دادخواهی این قدر ، بیدار می کردم

(همان: ۷۱۷)

او او در ادامه، بی توجهی شاهان را نسبت به متفرق شدن مردم از دربار و بیگانه شدن مردم و حکومت را یادآور می شود و آن را دشمن تراز اول شاهان و صاحبان قدرت می داند:

خسروان را دشمنی چون کشور بیگانه نیست از سر غفلت مبادا از خودی بیرون شوی

(صائب: ۸۶۹)

عاجز کشی شاه

صائب، در بیت زیر، عاجز کشی را در شأن شاهان نمی بیند و در آرزوی دیدن فرمانروای عادل است .

شیوه‌ی عاجز کشی از خسروان زبینه نیست بی تکلف حیل‌ی پرویز نامردانه بود

(همان: ۳۹۶)

انتقاد از ظالمان

یکی دیگر از طبقات جامعه، افراد زورگو و یا به زبان دیگر ظالمان همه دوران های تاریخ بوده اند؛ افرادی که به قتل و غارت پی در پی دست می زدند و موجب سلب آسایش و امنیت مردم و غارت اموال آنها می شدند. ظلم و عداوت های بی حساب آنها و نابسامانی روزگار باعث شده بود که شاعران نسبت به آنان نیز ساکت ننشینند. این افراد ممکن بود از وابستگان به دربار و یا توانگران باشند و یا از دزدان و راهزنان. اما برای شاعر وظیفه شناس فرقی نمی کند، آنها را نسبت به اعمالشان آگاه می سازد و

سعی در تربیت و اصلاح آنان دارد. سعدی در گلستان آورده است: «ظالمی را حکایت کنند که هیزم درویشان خریدی به حیف و توانگران را دادی به طرح، صاحب‌دلی بر او گذر کرد.

انتقاد از محتسب

محتسب، مأموری است که کار او نظارت در اجرای احکام دین است. کسی که بر جان و مال مردم مسلط بود، گاهی خود را آن چنان آزاد می‌دانست که هر ظلم و ستمی را بر مردم روا می‌داشت و مردم را به بهانه‌های مختلف، سیاست و تنبیه می‌کرد. از قرن هفتم به بعد، شاعران متعددی از اعمال و کردار محتسب انتقاد نموده است:

تا به کی عیب شرابی می‌کند این محتسب
اختلاط ما و این بی‌پیر بر هم می‌خورد

(همان: ۵۷۷)

او بار دیگر زبان به انتقاد محتسبان گشوده است و می‌گوید آنان از می و مستی گریزانند و من آنان را دعوت به می می‌کنم تا قدر و ارزش آن را بدانند:

بیا ای محتسب از وادی دردی کشان بگذر
ازین یک گل زمین دانسته ای باد خزان بگذر

نمی‌گفتم حریفی نیست کاوش مکن با من
به چندین کشتی از دریای چشم این زمان بگذر

(همان: ۶۲۸)

انتقاد از محتسب

محتسب، مأموری است که کار او نظارت در اجرای احکام دین است. کسی که بر جان و مال مردم مسلط بود، گاهی خود را آن چنان آزاد می‌دانست که هر ظلم و ستمی را بر مردم روا می‌داشت و مردم را به بهانه‌های مختلف، سیاست و تنبیه می‌کرد. از قرن هفتم به بعد، شاعران متعددی از اعمال و کردار محتسب انتقاد نموده است:

تا به کی عیب شرابی می‌کند این محتسب
اختلاط ما و این بی‌پیر بر هم می‌خورد

(همان: ۵۷۷)

او بار دیگر زبان به انتقاد محتسبان گشوده است و می‌گوید آنان از می و مستی گریزانند و من آنان را دعوت به می می‌کنم تا قدر و ارزش آن را بدانند:

بیا ای محتسب از وادی دردی کشان بگذر
ازین یک گل زمین دانسته ای باد خزان بگذر

نمی‌گفتم حریفی نیست کاوش مکن با من
به چندین کشتی از دریای چشم این زمان بگذر

(همان: ۶۲۸)

جدول ۲. فراوانی و بسامد انتقادهای در دیوان صائب

عنوان انتقاد	فراوانی	بسامد
ظلم شاهان	۶۷	۲۴/۵
بی توجهی شاهان به آه و ناله‌ی مظلومان	۵۲	۱۹
نخوت شاه	۴۳	۱۵/۵
خشم شاهان	۳۵	۱۵/۵
بی توجهی شاه به تفرقه و جدایی ملت	۲۵	۹
عاجزکشی شاه	۱۲	۴/۵
انتقاد از ظالمان	۲۳	۸/۵
انتقاد از محتسب	۱۸	۶/۵

اندرزها

تذکر برای احسان و بخشندگی شاهان

صائب بر این باور است که تداوم در احسان و بخشندگی باعث پایداری و دوام حکومت است و این نکته را به شاه عصر خود متذکر می شود:

مکن در مدّ احسان کوتاه تا منصبی داری
که باشد باد دستی لنگر آرام منصب را
(صائب تبریزی، ۱۳۶۶: ۹۸)

او از شاهان می خواهد حال و روز تیره روزان را دریابند و موانع سر راهشان را بردارند و به آنان کمک کنند تا این عمل آنان برایشان سرمایه ای با ارزش در جهان باقی شود:

تیره روزان جهان را به چراغی دریاب
تا پس از مرگ تو را شمع مزاری باشد
خس و خاری که ز بهر دگران برداری
در دل خاک تو را باغ و بهاری باشد
(همان: ۳۹۷)

صائب بار دیگر دست گیری و کمک به مردم را پشتمانی مملکت و کلید گشایش مشکلات می داند:
دولت ز دستگیری مردم به پا بود
فانوس این چراغ ز دست دعا بود
هر غنچه وا نشد ز نسیمی در این چمن
مفتاح قفل جود ز دست گدا بود
(همان: ۵۳۴)

او بخشندگی از جانب شاه را تنها، ویژگی انسان های خاص نمی داند، بلکه به شاه سفارش می کند که همچو باران بر همه بیارد و اجازه ندهد که سائلی از دربار ناراضی و نالان برگردد که ناله ای او هم چون نهنگی خون آشام است:
ز هر که بر تو و بر دولت تو می لرزد
سمور و قاقم و سنجاب را دریغ مدار
دهان شکوهی سائل نهنگ خونخوارست
ازین نهنگ تو اسباب را دریغ مدار
(همان: ۶۴۳)

صائب، دستگیری درویشان و حمایت ضعیفان را از دیگر عوامل پایداری حکومت و دوام دولت می داند:

کسی که بر دل درویش می گذارد دست
بنای دولت خود پایدار می سازد
(همان: ۵۱۶)

می کند سلطنت فانی خود را باقی
پادشاهی که دلش مایل درویشان است
(همان، ص ۲۳۱)

حمایت ضعیفان مانع پریشانیست
وگر نه رشته سزاوار قرب گوهر نیست
(همان: ۲۵۸)

او به شاه هشدار می دهد که آسایش و راحتی او در صورتی بر آورده می شود که خلق در آسایش باشند:
کام خود شیرین اگر خواهی به کام خلق باش
تلخ باشد کام دائم مردم ناکام را
(همان: ۸۶)

یادآوری نیازمندی شاهان به مردم

صائب، شاهان را در عین ثروتمندی و قدرت، بی نیاز از مردم نمی بیند و این خود به اجتماعی بودن انسانها اشاره دارد، اما قدرتمندان کوردل این را نمی پذیرند:

چشم بر دست فقیرست غنی را صائب سایه ی
تشنه که از مردم درویش دعا می طلبد

(همان: ۴۴۲)

او گاهی هم به وابستگی شاه به مردم تأکید می کند که در گنجینه ی شاهی عقیق بی نیازی وجود ندارد :
عقیق بی نیازی نیست در گنجینه ی شاهان
سکندر گرد عالم بهر یک دم آب می گردد

(همان: ۵۰۲)

هم چنین گاهی شاهان را نیازمند دعای مردم می داند و دعای این طبقه محروم و زحمتکش را حصار صیانت دولت پادشاه:
دولت از دست دعا دارد حصار عافیت
خوابگاه شیر باشد در نیستان بیشتر

(همان: ۶۳۸)

اما از آن جایی که شاعر ما مسلمان است به اعتقادات دینی خود می اندیشد و سپس چنین دل انگیز و زیبا بیان می کند که
مردم، نیازی به شاهان ساختگی ندارند؛ چون لوای حق همیشه آنان را در سایه ی خود جمع کرده است:
دل را به خسروان مجازی چه نسبت است
دارد به دست لطف یدالله لوای دل

(همان: ۷۰۶)

توصیه به شاهان برای کسب آرامش از طریق درویشی

او در گنجینه شاهان، آسایش و راحتی نمی بیند و نشانی آن را در دل درویشان ستم کشیده می جوید:
دل آسوده ز گنجینه ی شاهان مطلب
این گهر در صدف سینه ی درویشان است

(همان: ۲۴۹)

توصیه به همنشینی با انسانهای آگاه

شاهان را به همنشینی و مشورت با روشن ضمیران کارآگاه که آینه صفت اند و کیمیای دولت، سفارش می کند.
صحبت روشن ضمیران کیمیای دولتست
روی او خورشید منظر می کند آینه را

(همان: ۸۶)

توجه شاه به ضعیفان

صائب در همه حال از شاه انتظار دارد که در مظلوم نوازی خود کم کاری نکند، چون به این باور رسیده که در سیلاب حوادث،
کسانی که بیشتر و زودتر از دیگران آسیب می بینند، همین طبقه ی ضعیف و رنجور هستند:
ضعیفان ، خار و خاشاکند سیلاب حوادث را
که از شمع آتش اول در نهاد ریسمان گیرد

عدالت شاه

صائب به گفته ی سعدی اعتقاد دارد که سروده است:
سعدیا مرد نکو نام نمیرد هرگز
مرده آن است که نامش به نکویی نبرند

(همان: ۵۲۳)

او گردش ایام و دور روزگار را در محو ساختن نام شاهان عادل و رعیت پرور کوتاه می بیند :
نام شاهان را نسازد محو دور روزگار
خاصه آن شاهی که دور عدل را معمور کرد

(همان: ۵۳۸)

عاقبت نگری صائب در ظلم و ستمگری

صائب می گوید همان طور که کمند، گرفتار پیچ و تاب است، ظالم نیز همیشه خویش می باشد:
ظالم و ظلم خویش گرفتار می شود
از پیچ و تاب نیست رهایی کمند را

(همان: ۴۹)

زنبور با نیش زدن به استقبال مرگ خویش می رود، این سرنوشت شوم را صائب برای کسانی که بر بی گناهان ستم روا می دارند، دور نمی بیند:

خرمن خود سوخت هر کس بی گناهان را گزید
گردد آتش پیش آخر خانه ی زنبور را
(همان: ۹۶)

جدول ۳. فراوانی و بسامد اندرزها و توصیه ها در دیوان صائب

عنوان انتقاد	فراوانی	بسامد
تذکر برای احسان و بخشندگی شاهان	۴۳	۲۶
یادآوری نیازمندی شاهان به مردم	۱۲	۷
توصیه به شاهان برای کسب آرامش از طریق درویشی	۱۴	۸/۵
توصیه به هم نشینی با انسانهای آگاه	۲۵	۱۵
توجه شاه به ضعیفان	۳۱	۱۸/۵
عدالت شاه	۲۸	۱۶/۵
عاقبت نگری صائب در ظلم و ستمگری	۱۴	۸/۵

نتیجه گیری

غزلیات صائب در میان آثار ادبی به لحاظ پرداختن به مسایل اخلاقی، اجتماعی و انتقادی جایگاه ممتاز و ویژه ای دارد. در اشعار او می توان مضامین و مسایل اجتماعی گوناگونی هم چون سیاست و حکومت، کارکرد اجتماعی، طبقات و نقش های اجتماعی، ارزشها و هنجارهای اجتماعی لاکها عناصر تشکیل دهنده ی فرهنگ هستند، استخراج کرد. هر کس اشعار او را بخواند، با مردم و فرهنگ عامه ی روزگار او آشنا می شود، زیرا او شاعری مردمی بوده است.

صائب و انتقادهای اجتماعی او در اشعار او اصطلاحات عامیانه ی زیادی می یابیم که نشانی از ارتباط تنگاتنگ او با مردم (با وجود زندگی نسبتاً خوبی که در جوار شاهان داشته است) دارد. او را باید به بهانه ی بکارگیری چنین لغات و تعبیر عامیانه و همچنین احساس خطر برای شعر مورد انتقاد قرار داد، زیرا او شاعر روزگار خویش است، همان روزگاری که شعر از دواوین سرازیر گشت و روی به کافه ها و قهوه خانه ها نهاد. این کار او را باید به حساب قدرت و مهارت والای او در سرودن دانست، نه بهانه ای برای خالی نمودن کینه از دل. شعر او سرشار از پند و اندرز دینی و اجتماعی و انسان دوستانه است، او سعی دارد با این کار به شعرهای خود صفا و صمیمیت ببخشد و در عین حال، به حاکمان روزگارش بسیاری از رازهای موفقیت در حکومت را گوشزد نماید. در جای جای اشعار او ردپای تأثیرپذیری از اجتماع و موقعیتهای گوناگون اجتماعی دیده می شود. صائب تبریزی را می توانیم نمونه ی یک شاعر متعهد در برابر جامعه بدانیم.

منابع

۱. قرآن کریم.
۲. ابن منظور، محمد بن مکرم. (۱۴۰۸ق)، لسان العرب. بیروت: دار احیاء التراث العربیه.
۳. پزشکی، محمد. (۱۳۸۲)، «روش تفکر سیاسی بر اساس فیلسوفان مشاء». مجله علوم سیاسی دانشگاه باقرالعلوم (ع). شماره ۲۲. صص ۱۵۲-۱۳۵.
۴. تبریزی، صائب، (۱۳۶۱)، دیوان اشعار، با مقدمه ی محمد عباسی، تهران، نشر طلوع.
۵. تنسی، استوین. دی. (۱۳۹۶)، مبانی سیاست. ارجمه جعفر محسنی. چاپ دوم. تهران: ققنوس.
۶. جعفری لنگرودی، محمدجعفر. (۱۳۸۲)، مبسوط در ترمینولوژی حقوق. چاپ دوم. تهران: گنج دانش.
۷. حکیمی، محمدرضا، (۱۳۷۳)، تفسیر آفتاب، تهران، دفتر فرهنگ اسلامی.
۸. دشتی، علی، (۱۳۶۴)، نگاهی به صائب، تهران، اساطیر.
۹. دهخدا، علی اکبر. (۱۳۷۷)، لغت نامه. تهران: دانشگاه تهران.

۱۰. راوندی، مرتضی، (۱۳۵۷)، تاریخ اجتماعی ایران، چاپ سوم، تهران، امیرکبیر.
۱۱. زرین کوب، عبدالحسین، (۱۳۸۶)، نقد ادبی، چاپ هشتم، تهران، امیر کبیر.
۱۲. سجادی، سیدعلی محمد، (۱۳۷۲)، صائب تبریزی و شاعران معروف سبک هندی، تهران، دانشگاه پیام نور.
۱۳. سعدی شیرازی، مصلح الدین، (۱۳۵۹)، بوستان، به تصحیح غلامحسین یوسفی، چاپ چهارم، تهران، خوارزمی.
۱۴. سعدی شیرازی مصلح الدین، (۱۳۷۵)، گلستان، با شرح محمد خزائی، تهران، جاویدان.
۱۵. سنایی غزنوی، ابوالمجد مجدودبن آدم، (۱۳۷۳)، حقیقه الحقیقه، به اهتمام مدرس رضوی، تهران، سپهر. فصلنامه علمی پژوهشی زبان و ادب فارسی - دانشگاه آزاد اسلامی واحد سنندج - شماره ۵ سال دوم / زمستان ۱۳۸۹.
۱۶. سیف فرغانی، سیف الدین، (۱۳۴۱)، دیوان اشعار، تهران، دانشگاه تهران مرد.
۱۷. عطار، فریدالدین، (۱۳۷۴)، مصیبت نامه، به تصحیح دکتر نورانی، تهران، زوارن.
۱۸. فردوسی، ابوالقاسم، (۱۳۷۸)، شاهنامه، براساس نسخه ی چاپ مسکو، چاپ اول، تهران، ققنوس.
۱۹. قبادیاتی، ناصر خسرو، (۱۳۶۵)، دیوان اشعار، به تصحیح مجتبی مینوی و مهدی محقق، تهران دانشگاه تهران.
۲۰. کیکاووس بن قابوس، عنصر المعالی، (۱۳۶۸)، قابوس نامه، به تصحیح سعید نفیسی، چاپ هفتم، تهران، بیجا.
۲۱. گریس، ویلیام جی. (۱۳۸۱)، ادبیات و بازتاب آن. ترجمه بهروز غربدفتری. تبریز: خوروش.

